



Universiteit
Leiden

The Netherlands

Factcheckers lopen achter de feiten aan. Hoe de luis in de pels luizen in de pels kreeg.

Burger, J.P.; Dersjant, T.; Pleijter, A.R.J.; Ummelen B.

Citation

Burger, J. P., Dersjant, T., & Pleijter, A. R. J. (2009). Factcheckers lopen achter de feiten aan. Hoe de luis in de pels luizen in de pels kreeg. In *Journalistiek in diskrediet*. (pp. 81-94). Diemen: AMB. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/20041>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/20041>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

FACT CHECKERS LOPEN ACHTER DE FEITEN AAN

Hoe de luis in de pels zelf luizen in de pels kreeg

PETER BURGER, THEO DERSJANT, ALEXANDER PLEIJTER

In september 2008 stonden de schijnwerpers van de Nederlandse media massaal gericht op de Goudse wijk Oosterwei. Vervoersmaatschappij Connexxion wilde er niet langer bussen laten rijden vanwege jongeren die buschauffeurs hadden lastiggevalven. De aanleiding voor deze maatregel was de beroving van een buschauffeur in Oosterwei, zo meldden diverse media, zoals *De Telegraaf*, *De Pers*, *Elsevier*, *de Volkskrant*, *NRC Handelsblad*, *Het Parool* en het *NOS-Journaal*. Het opmerkelijke was: de beroving vond helemaal niet plaats in de wijk Oosterwei, maar aan de Middenmolenlaan, een straat in de buurt van Oosterwei, maar niet in de wijk zelf. Wellicht nog opmerkelijker was dat dit feit niet door media van naam en faam werd blootgelegd, maar door feiten controlerende studenten journalistiek uit Tilburg.

Een paar maanden later was het weer hommeles in Gouda. Ditmaal maakten de media (onder andere *rtv West*, *De Telegraaf*, het *Gouds Nieuwsblad*, *Elsevier*, *de Volkskrant*, *Nu.nl* en het *Algemeen Dagblad*) melding van jonge Marokkanen die zouden worden opgeleid tot tasjesdief. Het nieuws kwam de wereld in door de Goudse politie die Marokkaanse jongens op de fiets had zien oefenen voor het stelen van tassen. Het nieuws bleek drijfzand. De politie had de jongens niet gesproken en wist dus niet met zekerheid dat het Marokkaantjes waren. En ook kon de politie niet hard maken dat de jongetjes daadwerkelijk aan het oefenen waren voor het roven van tasjes en geen spel deden. Tot slot ging het om slechts één observatie van drie 11- of 12-jarige kinderen. Dat werd allemaal niet ontdekt door kritische journalisten van gezaghebbende media, maar door – wederom – *fact-checkende* studenten, ditmaal van de Universiteit Leiden.

In beide Goudse gevallen wordt hetzelfde patroon zichtbaar: media die nieuws brengen zonder de feiten te controleren. Het gaat nogal eens verkeerd doordat journalisten uitspraken van autoriteiten, persberich-

ten en nieuwsberichten van andere media doorgeven zonder al te uitgebreid stil te staan bij de vraag of het klopt. Het simpelweg doorgeven van ‘voorverpakte informatie’ blijkt een reguliere praktijk in de hedendaagse journalistiek (zie het hoofdstuk van Hijmans, Buijs & Schafraad in deze bundel). Bovendien menen journalisten dat ze gezagsdragers (ministers, wethouders, directeuren) en instanties (politie, gemeentes, ministeries) niet hoeven te checken omdat die het zich niet kunnen permitteren om onjuiste informatie te geven (Pleijter, Willemsen & Hermans, 1997; hoofdstuk van Diekerhof in deze bundel). En in voorkomende gevallen beschikken journalisten dan nog altijd over ‘een goed ontwikkeld professioneel wantrouwen dat hen alarmeert wanneer de informatie van een bron mogelijk onbetrouwbaar is’ (Diekerhof, hoofdstuk in dit boek). Dat dit ‘Fingerspitzengefühl’ ze ook wel eens in de steek laat, blijkt uit het tasjesdievennieuws: geen journalist die vraagtekens zette bij de – naar later bleek ongefundeerde – politie-informatie.

De feiten die journalisten ongecontroleerd laten, zijn een dankbare prooi voor fact checkers. Sinds september 2008 hebben de Nederlandse media kennis gemaakt met deze luizen in de pels van de ‘luis in de pels’. Het eerste project startte bij de opleiding Journalistiek van Fontys in Tilburg, een paar maanden later volgde de opleiding Journalistiek en Nieuwe Media van de Universiteit Leiden. Het concept is simpel: studenten vlooiën de media door, op zoek naar verdachte berichten. En vervolgens gaan ze op onderzoek uit om de feiten boven tafel te krijgen. In dit hoofdstuk doen wij als begeleidende docenten (Theo Dersjant van Fontys Hogeschool Journalistiek Tilburg en Peter Burger en Alexander Pleijter van de Universiteit Leiden) verslag van beide projecten. Twee staaltjes van succesvol fact-checken door onze studenten volgen.

EEN SLUIMEREND VERMOEDEN

Het begon in Tilburg en – curieus als we het over feiten hebben – het begon met een gevoel. Een sluimerend vermoeden dat er iets fundamenteels mis is met de journalistiek. Dat het beroep faalt. Dat pretenties niet worden waargemaakt. Of alledaagser: dat het barst van de fouten en foutjes in de journalistiek. En daarbovenop het gevoel dat de journalistiek dat niet eens heel erg vindt.

Het gevoel ook dat de journalistiek zich maar weinig gelegen liet liggen aan de toenemende maatschappelijke kritiek. Het woord ‘jour-

nalist' werd via een langdurig en sluipend proces bijkans synoniem aan 'onwaarheid', 'ongenuanceerd' of 'slordig'.

Dat gevoel van onbehagen over het beroep waar we voor opleiden, was een steeds weer terugkerend onderwerp van gesprek tussen enkele collega's op de Tilburgse journalistenopleiding. Een onderwerp van opwinding ook. Boosheid soms. 'Hoe kan het toch dat ...' En dat gevoel was er niet alleen in Tilburg. De majesteit had het al eens verwoord en sinds september 2000 vertaalde het gevoel zich in het tv-programma *De Leugen Regeert*.

Op de een of andere manier leek er sprake van een schaar. Waarbij enerzijds economische en maatschappelijke ontwikkelingen zorgden voor een rationaliseringsproces bij de pers (meer werk met minder mensen) en tegelijk de burger mondiger werd en instrumenten kreeg (internet) om die mondigheid ook te uiten.

Natuurlijk, bij een 'gevoel' moet je oppassen. Want hoewel de ergernis over wat dagelijks door journalisten werd gepresteerd leek toe te nemen, hoeft dat nog niet te betekenen dat de onnauwkeurigheid toeneemt. Immers: wie toont aan dat er in – pakweg – 1960 minder fouten gemaakt werden door journalisten? Overigens ook een mooi project: berichten uit media van 1960 alsnog eens onder de loep nemen. Maar dat terzijde.

Een gevoel dus. Versterkt door het in het begin van 2008 verschenen boek *Flat Earth News* van Nick Davies. De Brit probeert erin aan te tonen dat er wel degelijk sprake is van een nieuw fenomeen. Hij probeert de mechanismen achter de slordigheden en soms opzettelijke leugens van zijn vakgenoten bloot te leggen. Of, om de woorden van Davies te gebruiken: 'Falsehood, distortion, propaganda'. Journalisten laten zich te gemakkelijk ringeloren door derden, geld is leidend geworden, tijd schaars en daardoor de output bedroevend. Aldus in een *nutshell* Nick Davies.

Het was in die context niet heel opmerkelijk dat een van de Tilburgse collega's (Monique Hamers) in het voorjaar van 2008, toen er een compleet nieuw onderwijsprogramma voor vierdejaars studenten 'bedacht' moest worden, riep: 'We gaan fact-checken.' 'Maar fact-checken is hier helemaal geen vak. Sterker: in Amerika, het moederland der fact checkers, worden ze wegbezuinigd!', luidde de eerste tegenwerping.

Maar het was niet bedoeld om fact checkers op te leiden. Het was bedoeld om studenten weerbaar de arbeidsmarkt op te laten gaan. Weerbaar in die zin dat ze de mechanismen leren kennen die ervoor zorgen

dat de pers niet altijd accuraat is. Dat ze structuren leren doorgronden. Redeneringen kunnen doorprikken. Drogredenen onderscheiden. Kortom: dat ze leren hoe het wel zou moeten.

Feiten vormen immers – samen met meningen – de ruwe grondstof voor de journalist. Het verzamelen van feiten, waarvan de verzamelaar zeker weet dat ze juist zijn, is een tijdrovende en daarmee kostbare aangelegenheid. Daartegenover is het verzamelen van opinies goedkoop. En dan lijkt het wel alsof er in tijden van economische tegenwind (dagbladen zien al een jaar of twintig de oplagen dalen) wordt teruggegrepen op een eenvoudig economisch beginsel: werk met goedkope grondstoffen.

Terwijl het belang van feiten (in de simpelste definitie: iets dat waar is) onomstreden is. Pak er alle journalistencodes ter wereld maar bij. Allemaal zullen ze – op wat voor manier dan ook – melding maken van het belang van feiten.

Laten we er voor de lol eens enkele pakken. Daar lezen we in artikel 3 van de ethische code van de Hong Kong Journalists' Association: *A journalist shall strive to ensure that the information he/she disseminates is fair and accurate, avoid the expression of comment and conjecture as established fact and falsification, by distortion, selection or misrepresentation.*

In de 'Canons of Journalism' in Maleisië: *The primary responsibility of the Malaysian journalist is to report facts accurately and faithfully and to respect the right of the public to the truth.* Terwijl Maleisië niet echt het toonbeeld is van persvrijheid.

En om het af te leren: artikel 1.1 van de journalistencode van Azerbeidjan: *The primary goal of journalism is the dissemination of truth; and objectiveness is the main professional criterion.*

Het is ook het eerste artikel van de Code van Bordeaux: *'Eerbied voor waarheid en voor het recht van het publiek op waarheid is de eerste plicht van de journalist'*. En meteen het allereerste artikel van de 'Code voor de journalistiek' van het Nederlands Genootschap van Hoofdredeacteurs, laat er geen onduidelijkheid over bestaan: *'Bij het doorgeven van nieuws neemt de journalist de werkelijkheid zoals hij die aantreft en waarneemt als uitgangspunt. De verificatie van feiten en de weergave van uiteenlopende meningen belichamen het journalistieke streven naar objectiviteit'*.

Kortom: genoeg goede voornemens over het belang van feiten en het verifiëren ervan. De vraag is hoe dat uitgangspunt zich vertaalt in het dagelijkse gedrag van journalisten.

GEEN TRADITIE VAN FACT-CHECKEN

De Nederlandse journalistiek kent – in tegenstelling tot de Angelsaksische – geen traditie van fact-checken. Althans: geen geïnstitutionaliseerde traditie. In de vs zijn fact checkers bij de grote tijdschriften in de jaren twintig van de vorige eeuw in zwang geraakt doordat de dreiging van schadeclaims toenam. Harold Ross van de *New Yorker* was een van de eerste hoofdredacteuren die fact checkers aanstelde. Hij liet ze alles controleren, zelfs gedichten en cartoons. Volgens een anekdote verdroeg hij het zelfs niet als er in een cartoon een lamp brandde zonder dat er een snoer en een stopcontact te zien waren. De achterliggende jaren lijkt de gespecialiseerde fact checker in de vs echter door bezuinigingen van de redacties te verdwijnen.

Maar het ontbreken van fact checkers in Nederland wil natuurlijk niet zeggen dat er hier geen feiten worden gecontroleerd. In Nederland is dat werk altijd het domein geweest van in eerste aanleg de auteur (die er in theorie zelf voor moet zorgen dat de feiten kloppen) en in tweede aanleg de eindredactie. Eindredacties kennen echter nogal verschillende culturen. De ene eindredactie (regionaal dagblad) zal bijna geen tijd steken in de vraag of het ook wáár is (de meest wezenlijke vraag die een journalist kan stellen) wat er in een artikel staat. Bij tijdschriften gebeurt dit wellicht vaker, maar dat is een onbewezen stelling.

In Nederland worden feiten dus wel degelijk gecontroleerd. Naarmate een publicatie een grotere impact zal hebben (of er sprake is van grote consequenties) voelt een redactie op de klompen aan dat ze zich niet kan permitteren de plank mis te slaan. Maar dat betekent wel dat de feitencontrole beperkt blijft tot een relatief klein aantal gevallen.

Eindredacteuren en auteurs zelf doen aan wat we voor het gemak maar even ‘vp fact-checken’ noemen. Ofwel: feitenonderzoek voor publicatie. Fact checkers in Leiden en Tilburg houden zich bezig met ‘np fact-checken’ ofwel: na publicatie. Het zou heel goed kunnen zijn dat goed eindredactioneel werk al veel onzorgvuldigheden uit de media filtert. Nogmaals: het is niet het onderwerp van de fact checkers.

En dus kropen in september 2008 vier vierdejaars studenten van de Tilburgse journalisten-hbo bij elkaar om als eersten de dagelijkse nieuwstroom in de gaten te houden. Het zouden wel eens de eerste fact checkers in de wereld geweest kunnen zijn die structureel onderzoek doen naar de betrouwbaarheid van werk van hun toekomstige collega’s. In de vs hebben studenten zich in het verleden wel geworpen op het

natrekken van uitspraken van politici. En in een individueel geval plozen studenten ook wel eens de feiten van een enkel artikel na. Maar een structureel project kwamen wij nog niet tegen.

Een dag voor de start bedachten de Tilburgse begeleiders dat er voor de deelnemende studenten wel een 'doel' moest zijn. Dat kwam er in de vorm van een weblog (fhjfactcheckers.wordpress.com) waar de bevindingen op gepubliceerd zouden moeten worden. Terugkijkend vormt dat weblog de sleutel tot het slagen van de onderneming. Het dwingt studenten immers zelf nadrukkelijk na te denken over de eigen nauwkeurigheid. Het dwingt bovendien om altijd een weerwoord te vragen aan het medium of de journalist die verantwoordelijk is voor de onderzochte publicatie. Het weblog dwingt de begeleiders om er inhoudelijk bovenop te zitten (grote uitglijders loeren altijd, het blijft immers een leerproces). En niet onbelangrijk: de buitenwereld kijkt mee. Dat laatste leidde al meteen tot tal van reacties. Later kwam zelfs een kleine maar waardevolle tip-stroom op gang.

Die eerste vier studenten vielen – om het maar eens plat te zeggen – van hun stoel. Binnen drie weken (studenten in Tilburg zijn steeds drie weken aan het fact-checken) was een flinke verzameling aangelegd van perspublicaties waar iets mis mee was. Natuurlijk: studenten wisten ook wel dat er wel eens stukken in de krant stonden, of items op televisie waren, die niet klopten. Maar dat het er zoveel waren?

Niet lang na de start van de Tilburgse fact checkers sloten studenten van de universiteit Leiden (Praktijkstudie Journalistiek en Nieuwe Media) zich aan. Zij publiceren op www.nieuwscheckers.nl. Met het zelfde uitgangspunt, zij het dat zij op zoek gingen naar wat meer wetenschappelijke onderwerpen. Op die manier ontstond een mooie – ruwe – verdeling tussen de publicaties die door de hbo'ers tegen het licht werden gehouden (praktisch, alledaags nieuws, doorgaans in enkele dagen te checken) en de items die door hun Leidse medestudenten werden gecoverd (wetenschap, vaak wat bewerkelijker).

Inmiddels hebben de Tilburgse fact checkers ruim tachtig onderzoekjes achter de rug. In Leiden staat de teller op 28 (peildatum 21 mei 2009). Over de conclusies later meer. Maar duidelijk moet zijn dat wij nooit de pretentie hebben gehad om in kaart te brengen welke media onbetrouwbaar zijn. Daarvoor is de gehanteerde methode eenvoudigweg niet geschikt. Immers: fact checkers onderzoeken alleen items die niet pluis lijken. Dat brengt met zich mee dat het zicht op artikelen, radio- en tv-programma's nogal beperkt is. Studenten putten uit de

beschikbare media. Voor hen zijn dat veel gratis kranten of websites. En dus is het niet vreemd dat nogal wat artikelen in gratis kranten het mikpunt van fact checks waren. Of stukken op Nu.nl. Wij concludeerden voorts dat de neiging groot is artikelen bij de kop te nemen uit dagbladen. Daar immers kun je feiten nog eens herlezen en nog een derde keer doornemen, voordat je ontdekt dat er iets vreemds aan de hand is.

Tegelijk zien studenten en begeleiders dat het juist in gratis kranten of op nu.nl-achtige websites wel heel erg makkelijk is stukken te traceren met een luchtje eraan. Het gaat om veelal kleine redacties die ofwel persbureaukopij (ANP, Novum) doorplaatsen ofwel weinig tijd investeren in eigen werk. Bovendien werken er relatief gezien nogal wat onervaren, jonge journalisten. Waarmee de kans op stukken waar iets mee mis is, toeneemt.

Spijtig genoeg lijkt het er bovendien op dat nogal wat rammelende berichten die opduiken in gratis kranten of het internet, afkomstig zijn van het ANP. Het persbureau stelde zelf ook al sportief vast dat het wel erg vaak het mikpunt werd van onderzoeken van fact checkers en heeft contact gezocht met zowel de Leidse als de Tilburgse opleiding om te zien hoe sommige fouten in de toekomst voorkomen kunnen worden.

FOUTE FEITEN: ZES OORZAKEN

De fact checkers stuitten op slecht of in het geheel niet onderbouwd nieuws, overdreven of uit hun verband gerukte cijfers, verzonden problemen en klutsloze deskundigen – en een keer zelfs op een geval van plagiaat. De belangrijkste oorzaken laten zich als volgt samenvatten.

1 **ONBEKENDE BRONNEN** — Veel van de geconstateerde fouten waren niet gemaakt als de verantwoordelijke journalist even een rapport had opgevraagd of een onderzoeker had gebeld. Als dat kon – maar vaak kon dat helemaal niet, omdat de bron een niet-openbaar rapport was, of een nog niet gepubliceerd onderzoek. De Code van Bordeaux zegt niet voor niets (artikel 3): ‘De journalist doet zijn berichtgeving alleen berusten op feiten waarvan hij de bron kent’.

Een voorbeeld: Nederlandse burgers zijn steeds minder tijd en geld kwijt aan bureaucratische rompslomp. Dat bleek uit cijfers van de ministeries van Justitie en Binnenlandse Zaken, die via het tv-programma *Rondom 10* in het nieuws kwamen. Geen van de kranten die het nieuws

brachten heeft de onderzoeksrapporten gelezen – en de redactie van *Rondom 10* evenmin.

Om een oordeel te kunnen vellen over de betrouwbaarheid van een onderzoek hanteren Amerikaanse kwaliteitsmedia het uitgangspunt dat bekend moet zijn wie de opdrachtgever is, wie het betaalt en met welke methode de gegevens zijn verzameld. Wanneer er geen toegang is tot het onderzoek, zouden journalisten dat moeten vermelden – of het hele onderwerp in de prullenbak moeten gooien.

2 GEMISTE NUANCES EN ONTBREKENDE CONTEXT — Nieuws en nuances verdragen elkaar slecht. Kinderen hebben last van ‘sintstress’, melden diverse kranten op gezag van het ANP. Dat vermeldde niet dat de deskundige die dit verhaal ooit naar buiten bracht het alleen had over autistische kinderen die de zenuwen kregen als de pepernoten weer lang voor 5 december in de winkel verschenen. Wel voerde het ANP een pedagoog op die er niet in geloofde, maar die nuance sneuvelde weer in de versie die *De Telegraaf* en *Metro* afdrukten.

Maaltijdsalades zijn gevoelig voor besmetting met listeria, aldus het ANP, een bacterie die in 2006 aan ongeveer twintig Nederlanders het leven kostte. De bron is een Wageningse promovendus die het echter niet over maaltijdsalades heeft gehad, maar over het gevaar van slecht gekoeld voedsel.

Een verwante oorzaak van fouten is de ontbrekende context. Is er al eerder onderzoek gedaan naar dit onderwerp? Wat denken andere specialisten ervan? Een Rotterdamse hoogleraar sales- en accountmanagement mocht tot bij *Pauw en Witteman* vertellen dat sollicitanten binnen vijf jaar zouden worden beoordeeld op hun geschiktheid met behulp van een hersenscan. Dat hij geen deskundige is op het gebied van hersenscans en dat collega-wetenschappers die dat wel zijn niet geloven in zijn toekomstbeeld, werd niet vermeld.

Journalisten neigen er bovendien soms naar om op grond van een (te) klein aantal metingen, beweringen te doen over trends. Zo opende *Sp!ts* op 21 oktober met de nogal verontrustende kop ‘Kinderkiller rukt op’. De strekking van het bericht: er worden in Nederland steeds meer kinderen vermoord door hun (pleeg-, stief-) ouders. De bron voor dit artikel: het zeer betrouwbare CBS. In het artikel wordt het aantal vermoorde kinderen in het jaar 2000 vergeleken met het aantal moorden in 2007. En ja, dan is er inderdaad sprake van een toename. Maar wie de cijfers van de tussen- en voorliggende jaren bij het CBS opvraagt,

zoals een Tilburgse student deed, moet vaststellen dat er helemaal geen sprake is van een toename. Sterker: in 2000 waren er extreem weinig moorden.

Zo worden vermoedens zekerheden, kleine kansen aanzienlijke risico's, te weinig metingen trends en willekeurige voorbeelden nieuwswaardige fenomenen.

3 GEBREKKIGE ONDERZOEKSMETHODEN — Vrouwen shoppen meer en doen vaker onverantwoorde aankopen in de tien dagen voor hun menstruatie, aldus een Britse hoogleraar psychologie. De BBC, *De Telegraaf* en andere media brachten het als nieuws, maar wie de moeite neemt het onderzoeksverslag te bestuderen, ziet dat de opzet aan alle kanten rammelt en dat de uitkomst weinig zegt. Zo is het verschil in koopwoede tussen de laatste en de middelste periode van de menstruatie niet significant. Met andere woorden: het kan net zo goed op toeval berusten.

Wij hebben de indruk dat inzicht in onderzoeksmethoden en kennis van statistiek op nieuwsredacties geen hoog aanzien hebben. Of dat het inzicht wel bestaat, maar geen consequenties heeft. Dat internetpolls vaak onbetrouwbaar zijn omdat de respondenten zichzelf selecteren, werd wel herkend als probleem, maar dat weerhield nieuwsmedia er vaak niet van om de uitkomsten van zulke polls te presenteren als nieuws. Op grond van zo'n online enquête op de website *ikmeldagressie.nl* berichtten media bijvoorbeeld dat de agressie tegen dienstverleners een groot en groeiend probleem was.

Het kan nog krasser: een van de fact checkers stuitte bij het natrekken van nieuws over roddelende mannen (ze doen het meer dan vrouwen: gemiddeld 76 minuten per dag! En vrouwen maar 52!) op de Britse website *OnePoll*, waar respondenten geld kunnen verdienen met het invullen van vragenlijsten. Hoe sneller – en onnauwkeuriger – ze de vragen beantwoorden, hoe meer ze verdienen.

4 BELANGHEBBENDE BRONNEN — Geen bron zonder belang: welke journalist is er niet van doordrongen? Toch vonden de fact checkers tal van berichten van het type 'Wij van wc-eend adviseren wc-eend'. Volgens twee *gametijdschriften* was *gamen* de goedkoopste van alle hobby's. Een fact checker rekende voor dat *Kolonisten van Catan* nog veel minder kostte en als je zelfs dat niet kon betalen, kon je altijd nog gaan wandelen of punniken.

De organisatie van de Emigratiebeurs heeft laten uitzoeken dat heel veel Nederlanders wel eens aan emigratie denken, een poll van vacaturesite Monsterboard wijst uit dat het merendeel van de respondenten niet de perfecte baan heeft en de beheerder van alle pin- en chipautomaten weet dat pinnen rofovervallen voorkomt. Al kan hij dat niet met cijfers onderbouwen.

5 REDACTIONELE BEWERKINGEN — Fouten ontstaan ook door redactionele bewerkingen die niet worden teruggekoppeld naar de auteur van het oorspronkelijke stuk. Diverse regionale kranten publiceerden een alarmerend stuk over een ‘kattenleger’ dat ‘dood en verderf zaait’: een explosieve stijging van het aantal zwervkatten in Nederland zou een golf van stank, vervuiling, gejam en andere overlast veroorzaken. De journalist die het oorspronkelijke stuk schreef voor de *Leeuwarder Courant* kende zijn verhaal niet terug in de versie die ontstond na bewerkingen door de GPD en vervolgens het *Brabants Dagblad*: bij iedere vertaalslag werd de overlast van de zwervkatten sensationeler.

6 VERZONNEN VERKLARINGEN — De feiten kloppen, maar de verklaring niet. Veroorzaakt de jaarlijkse overgang naar de zomertijd een toename in het aantal hartaanvallen? Ja, er is iets gekks aan de hand met cijfers over hartaanvallen, maar wetenschappers zijn het er niet over eens dat dat door de zomertijd komt. Eten mensen hun zorgen over de recessie weg door meer kroketten te consumeren? Ja, er worden meer kroketten verkocht, maar dat komt niet door de kredietcrisis – die bestond nog niet toen de krokettenverkoop werd geturfd.

De kredietcrisis, die woedde in de periode waarin onze fact checkers actief waren, vormt trouwens een categorie op zich als nieuwsaanleiding en verklaring voor van alles en nog wat. Bij het checken van nieuws over emigratiewensen stuitte de student op één deskundige die het toegenomen aantal emigraties toeschreef aan de recessie en op een tweede die het aantal emigraties juist zag dalen, ook vanwege de recessie.

Metro ontwaarde op basis van opgeklopte cijfers een toename van zwervkatten en –honden door de crisis: op straat gezet door hun arm-lastige baasjes. *Netwerk* wijdde een reportage aan huisdieren die door de crisis in groten getale in het asiel zouden belanden. De uitzending was gebaseerd op een onderzoek dat dateerde van voor de kredietcrisis. De verantwoordelijke *Netwerk*-redacteur: ‘Keiharde cijfers hoeven in dit geval helemaal niet’.

ONTKOM AAN HET FACT-CHECKMES

Waarheid en feitelijkheid zijn een groot goed in de journalistiek, maar de drang om leuke, opvallende of spraakmakende verhalen te maken wint het nogal eens van de feiten. Een vaak terugkerende reactie van journalisten op vragen van fact checkers was: ‘Wat ik heb geschreven is geen wetenschappelijke analyse, maar luchtig nieuws, leuk om te lezen aan de ontbijttafel’.

Warmee ze niet willen zeggen dat leugens best mogen, maar wel dat het te verdedigen is om soepel om te gaan met de feiten. Er mag best een leuke draai aan gegeven worden om het nieuws aansprekend te maken. Als uit wetenschappelijk onderzoek blijkt dat een injectie met L-Cystine bij ratten een erectie veroorzaakt dan is dat geen nieuws. Maar als een journalist ter ore komt dat L-Cystine kan worden omgezet in waterstofsulfide en hij bedenkt dat die stof ervoor zorgt dat rotte eieren zo vreselijk stinken, dan is de kop ‘mannen krijgen stijve van rotte eieren’ snel geboren. Feitelijk onjuist, maar het klinkt leuk en zal ongetwijfeld veel worden gelezen.

Een term als L-Cystine maakt ook meteen duidelijk waar het makkelijk fout gaat: het ontbreekt veel journalisten aan kennis om wetenschappelijke onderwerpen te doorgronden. Ga er maar aan staan, zo’n artikel doorlezen uit de *Proceedings of the National Academy of Sciences*. Met al die wetenschappelijke termen en statistische analyses. Maak daar maar eens chocola van.

Als je al de tijd hebt om zo’n onderzoeksverslag te lezen. Veel journalisten krijgen de onderzoeken waarover ze schrijven helemaal niet onder ogen. Veel berichten worden gemaakt op basis van persberichten of berichten uit andere media. Vooral dat laatste zorgt ervoor dat nieuws makkelijk kan gaan rondzingen zonder dat iemand aan de bel trekt. Bovendien: waarom zou je het checken? Het is toch alleen maar leuk nieuws? Waarom dan tijd steken in het napluizen van een onderzoeksverslag? Het is een kwestie van afwegen: een check kost tijd en is een onderwerp die tijd waard? Vooral voor leuke – dus niet al te serieuze – onderwerpen geldt al snel: ze kunnen alleen gedaan worden als ze weinig tijd kosten.

Het lijkt zo wel dat het boven tafel krijgen van de feiten niet bovenaan het verlanglijstje staat van menig journalist. De productiedwang noopt tot meters maken. Bovendien lijkt het zelfcorrigerend en zelflerend vermogen van redacties beperkt. De cultuur ontbreekt om elkaar

aan te spreken op flutberichten. Er is moed voor nodig om tegen collega's te zeggen dat iets niet kan, dat ze onzin hebben laten afdrukken in de krant. Deze non-interventiecultuur leidt tot een haperend zelfregulerend vermogen met onnodige fouten tot gevolg.

Voor redacties die de ban willen breken volgt hier een aantal suggesties om te ontsnappen aan het mes van checkende studenten. Suggesties die zijn gebaseerd op onze ervaringen met de fact-check-projecten.

- 1 **WEES NIET BANG OM VERHALEN KAPOT TE CHECKEN.** Onze studenten kwamen vaak met correcte verhalen die minstens even leuk waren als het originele foutieve nieuws. Zo kun je een persbericht overnemen waarin de Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Verkeersveiligheid (swov) meldt dat het aantal ernstige ongelukken in dertig-kilometerzones tussen 2002 en 2007 fors is toegenomen. Je kan ook de feiten checken en erachter komen dat het aantal dertig-kilometerzones in die periode flink is gegroeid. Levert toch een leuk bericht op over de swov die met cijfers strooit die je met een korreltje zout moet nemen.
- 2 **WEES KRITISCH NAAR ANDERE MEDIA.** Dat de BBC of de *Guardian* iets hebben gepubliceerd, wil niet zeggen dat het klopt. Ook daar worden fouten gemaakt. En bedenk dat ook het melden van fouten van andere media goede en leuke berichten kan opleveren. Als alle media beweren dat mannen een erectie krijgen van de geur van rotte eieren, dan kan je een prachtig stuk schrijven waarin de onderzoeker uitlegt dat dat kolder is.
- 3 **ZORG VOOR EXPERTISE OP DE REDACTIE.** Het is heus niet zo dat de hele redactie uit statistici en wetenschappers moet bestaan om fouten te voorkomen. Maar enkele redacteuren met basale kennis van cijfers, onderzoek en statistiek zijn wel broodnodig op een redactievloer. Mensen die ook kunnen fungeren als vraagbaak en die de moed hebben om fouten van collega's aan de orde te stellen. Toen wij dit opperden op een redactie, wierp een leidinggevende tegen dat je evenmin wetenschappers nodig hebt om over wetenschap te schrijven als voetballers om over sport te schrijven. Nee, maar het andere uiterste is een voetbalverslaggever die niet weet wat buitenspel is. Of een wetenschapsjournalist die de beginselen en valkuilen van onderzoek niet kent.
- 4 **GOOI ONZINNIGE VUISTREGELS OVERBOORD.** Een regel als 'in een onderzoek moeten minstens vijfhonderd mensen ondervraagd zijn'

is onzinnig. Er zijn legio omvangrijkere onderzoeken die desondanks slecht zijn. En vele onderzoeken met minder dan vijfhonderd deelnemers, die van prima kwaliteit zijn. Zo blijkt dat journalisten zelden kijken naar non-respons in enquêtes. Terwijl ook daar een oordeelsmoment voor betrouwbaarheid ligt. Wat zegt het over een onderzoek als vijfhonderd respondenten meededen, terwijl vijfduizend Nederlanders de deur dichtgooiden?

Zulke vuistregels behoeden niet voor missers. Redacteuren die beschikken over methodologische kennis en inzicht zijn vele malen nuttiger.

- 5 VRAAG NAAR CIJFERS EN ONDERZOEKSRAPPORTEN. Laat je niet zomaar op de mouw spelden dat iets toegenomen is. Vraag naar cijfers! Bedrijven hebben er vaak baat bij dat een onderzoek in het nieuws komt, maar willen het onderzoeksrapport niet vrijgeven. Hoe kun je als journalist dan controleren of het onderzoek wel klopt? Laat je niet willoos gebruiken en publiceer dus niet over onderzoeken waarvan je het rapport niet mag inzien. Anders maak je het bedrijven namelijk wel erg makkelijk om je voor hun *free publicity*-karretje te spannen.
- 6 DOE NAVRAAG BIJ EXPERTS. Vaak beschik je zelf niet over de expertise om bijvoorbeeld een onderzoek te beoordelen. Schroom dan niet om te rade te gaan bij de onderzoekers of andere experts. Zij kunnen wijzen op onjuiste interpretaties en manco's van het onderzoek, wat het maken van fouten kan voorkomen. Neem een onderzoek waaruit blijkt dat vegetariërs meer kans zouden hebben op darmkanker. Vraag na bij een deskundige of dit wel in lijn is met eerdere onderzoeken.

Als elke journalist deze suggesties ter harte nam, zou het snel afgelopen zijn met ons mooie didactische concept. Gelukkig is al gebleken dat niet iedereen het fact-checken een warm hart toedraagt. Zo liet een journalist een van onze studenten eens weten geen reactie te willen geven omdat 'fact checkers voortdurend achter de feiten aan lopen'. Mooier kunnen we het zelf niet verwoorden.

REFERENTIES

Diekerhof, E.

2009 'Indekken of checken? Een verkennend onderzoek naar het checken van mondelinge bronnen in de Nederlandse journalistiek'. Hoofdstuk in dit boek.

Hijmans, E., K. Buijs & P. Schafraad

2009 'Nieuwsbronnen en de kwaliteit van de journalistiek: Een verkennende analyse van binnenlandse nieuwsonderwerpen in vier Nederlandse dagbladen'. Hoofdstuk in dit boek.

Pleijter, A., E. Willemsen, & L. Hermans

1997 'De definitiemacht van journalisten: Een casestudy naar de wijze waarop regionale dagbladjournalisten met informatiebronnen omgaan', *Tijdschrift voor Communicatiewetenschap*, 25, 281-303.

WEBLOGS

Tilburg: fhjfactcheck.wordpress.com

Leiden: www.nieuwscheckers.nl